

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

АЗАРКІНА ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.955.4 - 055.2 - 055.52 : 316.514.5(043.3)

**ВПЛИВ САНОГЕННОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАТЕРІ НА ЇЇ СТАВЛЕННЯ ДО
ДИТИНИ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Булгакова Олена Юріївна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
декан факультету дошкільної педагогіки та психології

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Шандрук Сергій Костянтинович,
Західноукраїнський національний університет,
професор кафедри психології та соціальної роботи;

кандидат психологічних наук, доцент
Бутузова Лариса Петрівна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології.

Захист дисертації відбудеться «07» травня 2021 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «06» квітня 2021р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Унікальність та самоцінність дитинства як важливого етапу в становленні людини потребує великої уваги з боку держави та суспільства в аспекті забезпечення умов, необхідних для повноцінного розвитку кожної дитини, психолого-педагогічної підтримки сім'ї та підвищення компетентності батьків у вихованні дітей. Теоретичний аспект цієї проблеми вказує на її значущість не лише для визначення умов розвитку емоційної сфери як фундаменту соціального досвіду дитини, але й для її формування як особистості у цілому, оскільки саме в процесі інтерактивних взаємин з дорослими формуються стійкі форми конструктивного особистісного реагування та закріплюються характерологічні особливості.

Дослідники (О.Ю. Булгакова, Л.В. Жихарева, О.І. Власова, С.Д. Максименко, В.Меннігер, А.Ребер, О.П. Саннікова, В. Сатір, В.О.Сухарев, О.Я. Чебикін та ін.) відзначають, що досвід негативних емоційних переживань у ранньому віці часто проявляється в труднощах спілкування, порозуміння у взаєминах з однолітками та дорослими в майбутньому. Тому дуже важливо, щоб на етапі дорослішання, починаючи від народження, поруч з дитиною був компетентний, надійний, психологічно зрілий дорослий, здатний диференціювати вікові потреби дитини, адекватно реагувати та відповідати на ті чи інші її поведінкові прояви, відповідно до змінюваних умов соціалізації.

Наразі проблемі дитячо-батьківських взаємин присвячено чимало різноаспектних наукових досліджень та публікацій. Досліджено вплив батьківського ставлення на психічний розвиток дитини (Дж. Боулбі, Г.Я. Варга, Ю.Б. Гіппенрейтер, О.О. Карабанова, Л.В. Петрановська, Г.Т. Хоменкаускас). Представлені типи сімейного виховання і причини порушень процесу виховання в сім'ї (А.К. Дмитренко, О.О. Бодальов, Е.Г. Ейдемільер, Р. Кемпбел, Р. Снайдер). Розглядаються питання батьківської компетентності (І.М. Кучманіч, В.С. Мухіна, В.В. Рибалка, С.К. Шандрук, Н.Ю. Шевченко). У психолого-педагогічній освіті батьків вбачають найважливіший чинник оптимізації дитячо-батьківських взаємин (Г.В. Бурменська, Л.П. Бутузова, Т.Н. Дронов, О.І. Захарова, А.К. Маркова, С.І. Мушенко). Крізь призму прикладного психотерапевтичного аспекту розглядають вплив ранніх відреагувань материнського об'єкту на формування стійких психічних структур, зокрема типу прихильності (Дж. Боулбі, К.Х. Бріш, М. Ейнсворт, Л.В. Петрановська). Особливості консультативного супроводу матерів з різними типами батьківського ставлення описані у роботах С.М. Морозюк.

Проблемі розвитку продуктивного, здорового, саногенного мислення у дітей та педагогів у психології присвячені роботи Е.М. Александровської, Т.Н. Васильєвої, А.Ю. Гільмана, А.Б. Добровича, Л.П. Журавльової. Особливості патогенного мислення розглянуто у працях Е.Берна, Д. Джонгварда, В.А. Старик, Х.Ю. Хворост. Проблема саногенного виховання та «здоров'язберігаючого» освітнього середовища розкривається у працях О.Л. Богініч, Т.Н. Васильєвої, І.В. Дубровіної, Г.М. Мешко, О.В. Сіліної. Саногенній поведінці присвячені роботи М.Р. Григор'єва, В.В. Лук'янова, В.С. Ротенберга, І.М. Співака та ін.

Різні аспекти прояву та розвитку саногенної рефлексії ставали предметом дослідження в аспекті стресостійкості персоналу (С.М. Морозюк, Ю.В. Морозюк), як складової розвитку оздоровлювального мислення (Ю.М. Орлов), материнського відображення на емоційному благополуччі дошкільників (О.С. Кузнецова), факторів стресостійкості спортсменів (О.Л. Рудакова) та ін. Роль саногенного потенціалу розкрито у роботах О.Ю. Осадько, О.Г. Репіної, І.Ф. Аршави.

Для системного розгляду проблеми відображення саногенної рефлексії материнської фігури у ставленні до дитини вагоме значення мають праці особистісного орієнтування (М.Й. Боришевського, М.Й. Казанжи, С.К. Шандрука та ін.) з наголосом на принципах детермінації поведінки особистості та суб'єктної активності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.П. Москалець, М.В. Савчин, Т.М.Титаренко та ін.), а також теоретичні положення та концепція саногенного мислення, викладені у працях Т.М. Васильєвої, Г.М. Мешка, Ю.М. Орлова, Л.В. Рубцова.

Незважаючи на існування теоретичних розробок щодо впливу матері на формування суб'єктивного досвіду дитини, що визначає її ініціативно-активне ставлення до світу (Л.І. Божович, М.І. Лісіна), розвиток почуття врівноваженості та безпеки (О.Ю. Дубовік, Г.В. Скобло), формування прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт), життєву силу (Е. Берн, А. Фройд), наразі не розглянуто у повному обсязі проблеми рефлексивних чинників та механізмів материнського ставлення до дитини як визначаючих вектор стратегії стилю виховання. Зокрема потребує вивчення відображення прояву та якості саногенної рефлексії матері у її ставленні до дитини, зафіксованих у стійких проявах того чи іншого стилю материнського виховання.

Соціальна значущість проблеми саногенної рефлексії матері та її недостатня концептуальна розробленість з огляду на її вихідні теоретико-методологічні принципи зумовили вибір теми дослідження: «Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної наукової теми кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології «Теоретико-методичні засади формування взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї у розвитку особистості дитини» (державний реєстраційний номер 011U000116). Тема дисертації затверджена вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 3 від 25.10.2018 року).

Мета дослідження: виявити та описати взаємозв'язок рефлексії матері зі стилем її ставлення до дитини, розробити та апробувати програму тренінгу розвитку саногенної рефлексії матері.

Завдання дослідження:

1) здійснити теоретико-методологічний аналіз літератури у ракурсі психологічного вивчення двох теоретичних концептів: саногенної рефлексії та типів материнського ставлення до дитини;

2) емпірично виявити взаємозв'язок типу материнського ставлення до дитини з проявом її рефлексії та емоційними станами;

3) визначити сценарії рефлексивних образів матерів з різними стилями материнського ставлення до дитини;

4) розробити та апробувати тренінгову програму, спрямовану на психологічний розвиток саногенної рефлексії матерів з різними ставленням до дитини.

Об'єкт дослідження – стиль материнського ставлення до дитини.

Предмет дослідження – саногенна рефлексія матері як складова її ставлення до дитини.

Гіпотеза дослідження: на розвиток образу дитини у матері впливає якість її рефлексії, що у наступному відображається у стилідитячо-батьківських стосунків, формуючи відповідний йому образ взаємин у системі «мати – дитина» з огляду на міру її адекватності та конструктивності.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення системного аналізу до вивчення особистості (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.О.Ганзен, М.Й.Казанжи, Б.Ф.Ломов, А.І. Уйомов, О.Я. Чебикін; категорія особистості (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, Л.К. Велитченко, Г.С. Костюк, А.В. Петровський, В.В. Рибалка, О.П. Саннікова); принципи детермінації її поведінки та суб'єктної активності (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.П. Москалець, М.В. Савчин, Т.М. Титаренко); теоретичні положення концепції саногенного мислення (Т.Н.Васильєва, Г.М.Мешко, Ю.М.Орлов, Л.В.Рубцов); концепція діяльнісного аспекту прояву рефлексії (В.Д. Шадриков, І.М. Семенов, Д.О. Леонт'єв, А.В. Карпов, С.Л. Рубінштейн); концепція про природу та зміст материнства як соціокультурного феномену (Дж. Боулбі, О.І. Захарова, М. Ейнсворт, Р.В. Овчарова, А.С. Співаковська, Г.Г. Філіппова, Л.Б. Шнейдер).

Методи дослідження. В дисертації використано такі методи: *теоретичні* (аналіз, узагальнення, систематизація); *емпіричні* (спостереження, бесіда, опитування, психологічний експеримент, тестування, психологічний тренінг); *методи математичної статистики* (коефіцієнт рангової кореляції r-Спірмена та непараметричний статистичний метод обробки даних для незалежних вибірок U-критерій Манна-Уїтні). Обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою пакету програмного забезпечення IBM SPSS Statistics 23.0 Desktop for Windows.

Психодіагностичний комплекс склали такі методики: когнітивно-емоційний тест (КЕТ) (Ю.М. Орлов, С.М. Морозюк); тест рефлексії діяльності (В.Д. Шадриков, С.С. Кургінян); опитувальник «Диференціальний тип рефлексії» (Д.О. Леонт'єв, К.М. Лаптева, Є.М. Осін); методика «Самооцінка емоційних станів» (Г. Айзенк); опитувальник для батьків «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) (Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицькіс); тест-опитувальник батьківських ставлень (ОБС) (Г.Я. Варга, В.В. Столін).

Експериментальна база дослідження. В емпіричному (констатувальному етапі) дослідженні брали участь 248 респонденток у віці 20-35 років, які виховують дітей дошкільного віку. Дослідну базу склали: а) Центр

соціальних служб Одеської міської Ради; б) Центр інтегрованих соціальних послуг; в) Центр для жінок (жінок з дітьми), постраждалих від насильства. У формувальному етапі дослідження було задіяно 54 матері (28 осіб експериментальної та 26 контрольної груп), які також брали участь у емпіричному дослідженні.

Наукова новизна результатів проведеного дослідження полягає в тому, що: *вперше* схарактеризовано поняття саногенної рефлексії матері як аналізу її неконструктивних щодо виховання дитини автоматизмів, усвідомлення їх детермінації у власному досвіді, їх переосмисленні, та орієнтації на ставлення до дитини, що відповідає віку, психологічним потребам та емоційному благополуччю дитини; презентовано рефлексивні образи-портрети матерів, що відображають стратегію та тактику типів батьківського ставлення залежно від якості рефлексивного компоненту;

уточнено поняття рефлексивний образ матері у контексті його відображення у материнському ставленні до дитини дошкільного віку;

емпірично *виявлено* взаємозв'язок стилю материнського ставлення до дитини з її емоційними станами та особливостями рефлексії;

визначено сценарії рефлексивних образів матерів з різним ставленням до дитини;

розроблено й апробовано тренінгову програму, спрямовану на психологічний розвиток саногенної рефлексії матері з різними стилями її ставлення до дитини;

набули подальшого розвитку теоретичні та прикладні напрацювання щодо проблеми психологічного розвитку саногенної рефлексії матерів з різними стилями її ставлення до дитини.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні тренінгової програми розвитку та корекції саногенної рефлексії матері з різними стилями її ставлення до дитини. Зміст теоретичної та практичної частин роботи може бути використаний для підготовки навчально-методичних посібників з вікової та дитячої психології, психодіагностики, психології сім'ї, психології дитячо-батьківських взаємин. Емпіричні дані дослідження та тренінгова програма можуть бути використані практичними психологами центрів соціальних служб, освітніх закладів у підготовці матерів до відповідального батьківства.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес при підготовці бакалаврів та магістрів у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» (довідка №2207/271 від 31.12.2020), Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г.Шевченка (довідка №8 від 26.10.2020); у робочий процес Центру соціальних служб Одеської міської Ради (довідка №05/01-3509 від 16.10.2020); для підвищення фахового рівня працівників та у консультативній роботі відокремленого підрозділу Всеукраїнської громадської організації «Територія жінок» «Територія жінок Одещини» (довідка №21 від 20.12.2020); для підвищення фахового рівня викладачів в аспекті виховної роботи зі

здобувачами освіти Фахового коледжу промислової автоматики та інформаційних технологій (довідка №Т2/01-149, від 28.12.2020).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дисертаційного дослідження презентовано та обговорено на: Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогічні та психологічні науки: актуальні питання» (Харків, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2014); 3-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики» (Харків, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Фактори розвитку педагогіки і психології в XXI столітті» (Харків, 2015); 5-тій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Realita a perspektivy vyvoja spolocnosti: socialne, psychologické a politicke aspekty» (Slovenska republika, 2016); 9-тій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова дискусія: питання педагогіки та психології» (Київ, 2017); 10-тій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2017); 16-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження в соціальній сфері» (Одеса, 2020). 3-ій Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» (Дніпро, 2016); науково-практичній конференції «Інформаційна культура в просторі професійної комунікації» (Харків, 2012); науково-практичній конференції «Стан та перспективи розвитку педагогічних та психологічних наук» (Київ, 2014).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 8 наукових працях, з яких 5 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у періодичному науковому виданні іноземних держав, яке включене до міжнародних наукометричних баз, 2 публікації у інших наукових виданнях.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 182 найменувань (з них 26 – іноземною мовою) та додатків. Загальний обсяг роботи складає 258 сторінки комп'ютерного тексту, основний зміст викладено на 157 сторінках. Робота містить 14 таблиць та 19 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу дослідження; висвітлено методи та методики; розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів; наведено відомості про апробацію результатів дослідження, кількість публікацій за темою дисертації, дані щодо обсягу та структури роботи.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади вивчення саногенної рефлексії матерів та стилів батьківського ставлення до дитини» присвячено аналізу і систематизації теоретико-методологічних джерел з проблем ролі матері у психічному розвитку дитини дошкільного віку, психологічної специфіки стилів батьківських ставлень до дитини, саногенної рефлексії матері у проекції на різні стилі її ставлення до дитини.

Провідним твердженням першого розділу є розгляд взаємодії дитини з батьками як основи індивідуального досвіду взаємодії з оточенням, який закріплюється у формі відповідних поведінкових патернів. Дитячо-батьківські взаємини є одним з провідних чинників розвитку властивостей особистості дитини (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Е. Берн, Дж. Боулбі, Г.Я. Варга, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстіцкіс). В основі взаємин у системі «батьки – дитина» лежить усвідомлена або неусвідомлена оцінка дитини батьками (Е. Берн, А. Фройд), яка виражена в стилях виховання у вигляді певних поведінкових стереотипів, ставлень (С.Ю. Бакаліс, Г.Я. Варга, Т.В. Кравченко, І. Різзо, К. Рубін, О.О.Соколова, В.В. Столін, Б. Суран, В.В. Юстіцкіс), відповідно до вироблених норм та поглядів та особливостей ставлення батьків (матері, батька) до дитини (М.В. Бикова, Г.Я. Варга, О.О. Смірнова). Особливо наголошується на значенні підтримки дитини матір'ю, характеру її емоційного відгуку на психологічно значимі запити дитини (В.В. Івакіна, Дж. Боулбі), емоційного спілкування з нею (М. Ейнсворт, Л.В. Жихарева).

Розгляд стилів взаємин у системі «батьки – дитина» (Д. Баумрінд, О.О. Карабанова, Т.В. Кравченко, Д. Кенделл, Г. Лессер, М. Кушнерчук, Е. Маккобі, Дж. Мартін та ін.) дозволив дійти висновку про стиль батьківського ставлення як системи використання засобів, якими послуговуються батьки, спираючись на власні поведінкові схеми, в яких прослідковується вплив минулого комунікативного досвіду як в сім'ї, так і поза нею, що і визначає суб'єктну позицію індивіда. Стиль взаємин у сім'ї трактується як цілеспрямована взаємозалежна система інтерактивних проявів, що, відтворюючи особистісні властивості індивіда як суб'єкта життєдіяльності, виконує комунікативну і захисну (компенсаторну) функції, зреалізовані у стилі виховання дитини.

Дитячо-батьківські взаємини, базуючись на емоційній основі, є джерелом стеничних/астеничних переживань як реакції у відповідь на комунікативні дії та поведінкові стереотипи, спричинені ситуаціями побуту, виховання, соціалізаційними умовами, які по-різному сприймаються її учасниками відповідно особливостей їхнього сприйняття та розуміння. Всередині стилю виховання міститься певне батьківське ставлення до дитини. Стиль ставлення до дитини розглянуто у контексті спрямованості установок та системи цінностей батьків, що відображається у процесі взаємодії та реалізації певної концепції, базованої на внутрішній, особистісній позиції батьківської фігури. Стиль материнського ставлення розглядається як провідний чинник взаємин з дитиною, що опосередковує межі та міру користування дитиною особистою свободою, якість та тісноту емоційного контакту, мотиви виховання та батьківства, задоволення потреб дитини та матері, соціальний контроль, заборони та обмеження, способи вирішення конфліктних ситуацій, врахування вікових

особливостей дитини та міри її самостійності тощо. Охарактеризовано основні стилі батьківського ставлення до дитини з точки зору їх прояву у вихованні дитини дошкільного віку: авторитарний, демократичний, ліберальний, потуральний, авторитетний, індіферентний, емоційна дистанція, дитиноцентричний.

Наголошується, що головними детермінантами емоційного благополуччя сімейного кола є культура взаємин у системі «мати–дитина», що у психологічному плані сходиться до саногенного мислення та саногенної рефлексії матері. Механізм формування саногенного мислення полягає у самоаналізі комунікативних висловлювань, мовленнєвих штампів, автоматизмів, які викликають негативні емоції у матері від різних побутових та виховних ситуацій. Функція саногенної рефлексії як компонента саногенного мислення полягає в об'єктивації неконструктивних «розумових автоматизмів» матері та їх корективного розгляду з метою досягнення емоційного благополуччя.

Уточнено, що одним з факторів становлення того чи іншого стилю батьківського ставлення до дитини є якість рефлексії матері, як саногенної (конструктивної, спрямованої на вирішення виникаючої проблеми в стосунках за допомогою адекватних ситуації засобів), так і патогенної.

Саногенна рефлексія відтворює у цілому ознаки рефлексії як: а) засобу усвідомлення суб'єктом процесу і результату своєї діяльності (А.В. Карпов); б) засобів й методів власної діяльності, причин та наслідків досягнутих в ній успіхів та невдач (В.Д. Шадріков); в) прояву самоуваги, самоконтролю, самосвідомості (Ж. Піаже); в) процесу, що в подальшому передбачає здійснення діяльності (Г.П. Щедровицький). Рефлексія забезпечує стійкість до стресів на кожному етапі розгортання діяльності (А.Л. Рудаков).

Саногенну рефлексію розуміють як рефлексію, спрямовану на розуміння свого способу життя, взаємозв'язків зі світом, на висвітлення аспектів своєї життєвої філософії (Ю.М. Орлов, С.М. Морозюк). Саногенну рефлексію матері розглянуто як аналіз її неконструктивних щодо виховання дитини автоматизмів, усвідомлення їх детермінації у власному досвіді, їх переосмисленні, і, як результату, – зменшення страждань від негативних переживань та орієнтація зміну фокусу уваги ставлення матері на потреби психічного та особистісного розвитку дитини, відповідно віку, психологічним потребам та емоційному благополуччю дитини.

Аналіз рефлексивних образів матерів з різними стилями ставлення до дитини дозволить розкрити материнські рефлексивні стратегії та тактики для їх подальшого опрацювання в ході розвитку у них саногенної рефлексії.

У другому розділі «Емпіричне дослідження особливостей саногенної рефлексії матерів та їх ставлення до дитини» визначаються та описуються вихідні засади планування організації та проведення емпіричного дослідження, методи і методики вивчення стилів материнського ставлення до дитини та рефлексивних та емоційних характеристик матерів, презентовано результати кореляційного аналізу взаємозв'язків між емоційними станами, рефлексивними проявами матерів та їх ставленням до дитини, охарактеризовано рефлексивні образи матерів з патогенними стилями ставлення до дитини.

Емпіричне дослідження організовувалося та проводилося у кілька етапів. Спочатку здійснювалася розробка та апробація обраного комплексу методик, яка завершилася підготовкою до проведення констатувального етапу дослідження.

На другому етапі роботи проводилося комплексне психодіагностичне обстеження 248 матерів віком 20-35 років, які виховують дітей дошкільного віку, запрошених за сприяння Центру соціальних служб Одеської Міської Ради, Центру інтегрованих соціальних послуг, Центру для жінок (жінок з дітьми). Результати дослідження пройшли багатоетапну обробку, що поєднувала якісні та кількісні методи, що містять математичний та статистичний аналіз отриманих даних, з використанням статистичного пакета IBM SPSS Statistics 23.0 Desktop постраждалих від насильства.

На третьому етапі здійснювалася статистична обробка отриманих даних та узагальнювалися результати дослідження, за допомогою якого були отримані відомості щодо вияву емоційних станів матерів, кореляційного взаємозв'язку захисної рефлексії матерів з високим та низьким рівнем її показників емоційних станів, з різними стилями материнського ставлення до дитини, кореляційного взаємозв'язку рефлексії матері з її стилями ставлення до дитини і стилями сімейних стосунків. Достовірність отриманих результатів забезпечувалася репрезентативністю вибірки та застосуванням непараметричного статистичного методу обробки даних U-критерій Манна-Уїтні, коефіцієнта рангової кореляції r-Спірмена.

На четвертому етапі розроблялася програма формуального експерименту, спрямованого на розвиток саногенної рефлексії матерів дошкільників, а також створювалися умови для його здійснення та аналізувалася ефективність запропонованих заходів для розвитку саногенної рефлексії матерів у проекції на емоційне благополуччя дитини.

На основі виявлених достовірних відмінностей у емоційних станах матерів, які виховують дітей дошкільного віку, було проведено кореляційний аналіз взаємозв'язків рівня вираженості у них станів агресивності, фрустрованості, тривожності, ригідності та різних параметрів рефлексії. На основі аналізу достовірно значущих кореляційних зв'язків встановлено, що: показник емоційних станів «Агресивність» на 5% рівні: додатно корелює з показниками «Обсяг захисної рефлексії при репродукції невдачі» (0,57), «Агресія проти інших» (0,73), «Захист від страху невдачі» (0,70), «Невідповідність поведінки інших очікуванням» (0,57), а також від'ємно корелює з показниками «Відхід з ситуації» (-0,69) та «Саногенне, реалістичне мислення» (-0,56); показник емоційних станів «Фрустрація» на 5% рівні: додатно корелює з показниками «Захист від почуття провини» (0,60), «Захист від почуття сорому» (0,72), «Захист від страху невдачі» (0,64), «Захист від заздрості» (0,72), «Відхід з ситуації» (0,57), «Саногенне, реалістичне мислення» (0,59), «Мислення що апелює» (0,63), а також від'ємно корелює з показниками «Обсяг захисної рефлексії при репродукції сорому» (-0,53), «Порушення провини в інших» (-0,62) та «Агресія проти самого себе» (-0,60); показник емоційних станів «Тривожність» на 5% рівні додатно корелює з показниками «Захист від почуття провини» (0,56), «Захист від почуття сорому» (0,59), «Саногенне, реалістичне

мислення» (0,62), а також від'ємно корелює з показником «Мислення що апелює» (-0,54); показник емоційних станів «Ригідність» на 5% рівні додатно корелює з показниками «Обсяг захисної рефлексії при репродукції сорому» (0,71), «Раціоналізація «знецінення об'єкта» (0,70), «Захист від страху невдачі» (0,79), «Захист від заздрості (0,75), «Захист від почуття сорому» (0,56), «Відхід з ситуації» (0,63), «Мислення що апелює» (0,55), а також від'ємно корелює на 1% рівні з показником «Порушення провини в інших» (-0,77).

Ці дані свідчать про переважно компенсаторний (захисний) характер рефлексії матерів, спрямований на психологічний захист від власних негативних емоційних переживань сорому, провини, страху невдачі та заздрості. Підтвердженням цьому є те, що в ході подальшого дослідження не було виявлено статистично значущих зв'язків патогенних стилів батьківського ставлення з показником саногенної рефлексії «Саногенне мислення».

При здійсненні кореляційного аналізу ми ставили собі за мету визначити, які з досліджуваних показників найтісніше пов'язані між собою і який показник має найбільшу кількість значимих взаємозв'язків. При цьому ми виходили з міркування про те, що окреслення характеру цих взаємозв'язків дозволить визначити психологічні фактори, що детермінують конструктивність стилів материнського ставлення до дитини. Такі результати слугуватимуть в подальшому основою організації формувального експерименту.

З'ясовано, що захисна рефлексія матерів по-різному відображена у взаємозв'язках з різними стилями материнського ставлення до дитини. Аналіз достовірних взаємозв'язків дозволив виділити ряд патогенних стилів материнського ставлення до дітей дошкільного віку, які мають в своїй основі специфічні патогенні установки щодо виховання дитини, зосереджені на зниженні материнської тривоги з приводу неприємних переживань та не спрямовують матерів на осмислення, розуміння і врахування вікових потреб психічного розвитку дошкільників, вирішення проблем їх виховання.

Узагальнені рефлексивні образи метрів з різними патогенними стилями ставлення до дитини наведено у таблиці 1. Ці рефлексивні образи базовані не лише на достовірних взаємозв'язках захисної рефлексії матері, але й дозволяють виділити її рефлексивні стратегії (на що спрямована рефлексія в діяльності, в поведінці, в ситуаціях, що вимагають свого вирішення) та рефлексивні тактики (характерні розумові автоматизми, що повторюються з високою ймовірністю в подібних проблемних ситуаціях).

Проведений теоретико-методологічний аналіз літератури та емпіричне дослідження підтвердили необхідність тренінгового навчання матерів з метою сформуванню у них потребу у рефлексивному ставленні до свого материнського буття і перегляду своїх установок щодо стилю ставлення до дитини.

Таблиця 1

Рефлексивні образи матерів з патогенним стилем ставлення до дитини

Патогенний стиль ставлення матері до дитини	Рефлексивний образ матерів	
	Рефлексивна стратегія	Рефлексивна тактика
гіперпротекція	рефлексія спрямована на захист від почуття провини, сорому, заздрості	відхід від травмуючої ситуації в безпідставні фантазії, зайва уважність і турбота про дитину в поєднанні з надмірною вимогливістю
надмірність вимог-заборон	захист від переживання тривожності, а не на вирішення проблем у вихованні та розвитку дитини	захист від переживань і тривоги за допомогою апелюючого мислення та надмірного самоаналізу (звернення до фахівців, авторитетних осіб), відходу від травмуючої ситуації за допомогою надмірних вимог і заборон
недостатність вимог-заборон	захист від переживання стану фрустрації, почуття сорому і страху невдачі	захист від переживань страху невдачі та почуття сорому за допомогою раціоналізації знецінення об'єкта.
надмірність санкцій	захист від переживання тривожності, визнання нею правильності застосування своєї стратегії батьківського ставлення до дитини	проекція на інших, активація провини в інших, невідповідність поведінки інших моїм очікуванням, схильність до «самоаналізу» без позитивної зміни своїх патогенних установок
мінімальність санкцій	захист від агресії проти себе	захист від переживань почуття сорому і провини за допомогою відходу від травмуючої ситуації або через самоприниження
розширення сфери батьківських почуттів	захист від переживання страхів і тривожності	апелююче мислення (звернення до фахівців, авторитетних осіб), пошук «кращого для дитини», втрата відчуття того, де реальні бажання дитини, а де матері
фобія втрати дитини	захист від переживання тривожності, фрустрації	захист від тривоги, невпевненості в своїх діях щодо дитини за допомогою раціоналізації обставинами
перевага маскулінних якостей	захист від переживання тривожності, фрустрації, образи	захист від негативних переживань, невпевненості в своїх діях по відношенню до дитини за допомогою апелюючого мислення (звернення до авторитетних осіб) та порівняння дитини з маскуліним образом, примірювання його на неї
перевага фемінінних якостей	захист від переживання тривожності, провини, заздрості	захист від негативних переживань за допомогою активації провини в дитині, відходу від травмуючих ситуацій в безпідставні фантазії, порівняння дитини з фемінінним образом, примірювання його на неї
відштовхування	захист від переживання агресивності і фрустрації та почуття провини	втеча, відходу від ситуації або перекладання відповідальності за виховання дитини на інших осіб (няню, бабусю, педагогів, психологів, тощо)
прийняття	захист від переживання почуття провини	поринання у світ фантазій, домальовування образу бажаного результату дитини, який має мало спільного з реальністю
кооперація	захист від переживання почуття сорому і та провини за те що, дитина не завжди відповідає соціально бажаному образу успішної дитини, а мати - соціально бажаному образу ідеальної матері	самозвинувачення себе, прагнення до образу «ідеальної матері» і зайва зацікавленість в житті дитини
симбіоз	захист від переживання негативних емоцій, пов'язаних з очікуваннями від дитини (її бачення того, якою має бути дитина, як повинна поводитися)	прагнення прив'язати дитину, надмірний контроль та опіка задля уникнення страху сепарації дитини
маленький невдаха	захист від переживання станів агресивності, пов'язаних з переживанням почуття сорому і страху невдачі	надмірна раціоналізація обставин, агресії проти інших через невідповідність поведінки інших її очікуванням

Таке навчання має базуватися на техніці аутопсихоаналізу психічних операцій, розумових автоматизмів, що звично викликають негативні емоції та відповідну захисну поведінку.

Формування саногенного мислення, функція якого полягає в актуалізації та об'єктивації неконструктивних «розумових автоматизмів» матерів, передбачає і корекцію їх ставлення до дитини задля досягнення емоційного благополуччя у взаєминах з дитиною.

У третьому розділі «Формування саногенної рефлексії матерів» розроблено та наведено результати впровадження тренінгової програми з розвитку саногенної рефлексії матерів, перевірено ефективність тренінгу.

При розробці тренінгової програми враховувались рефлексивні образи матерів, у яких було виявлено вираженість показників захисної рефлексії від переживань почуття провини, заздрості, образи, сорому, страху невдачі.

Мета тренінгової програми полягала у опануванні учасницями технологією саногенного мислення та рефлексії, підвищенні материнської усвідомленості та компетентності у ставленні до дитини, розвитку емоційного інтелекту та розширенні уявлень про віковідповідні психологічні потреби дітей-дошкільників та конструктивні форми їх задоволення. Для її реалізації сформульовано такі завдання: 1) розвиток безумовного прийняття матір'ю своєї дитини; 2) сприяння дослідженню особливостей та усвідомленості чинників сприйняття матір'ю своєї дитини, впливу неусвідомлюваних почуттів і установок на виховання; сприяння оздоровленню дитячо-материнських стосунків; 3) ознайомлення зі змістом та наслідками впливу на дитину різних стилів ставлення до дитини; 4) опанування технік саморегуляції психічними станами, розвиток екологічних форм вираження та управління емоціями (гніву, страху, смутку, сорому, провини, заздрості) у стосунках з дитиною; 5) вироблення вміння створювати атмосферу психологічної безпеки для дитини; 6) мотивування матерів до саморозвитку та формування вміння піклуватися про себе; 7) розвивати психологічну компетентність матерів шляхом усвідомлення і осмислення, аутоаналізу, діалогового спілкування.

Програма тренінгу ґрунтувалася на ключових принципах групової роботи: психологічної безпеки, активності, об'єктивації поведінки, партнерського спілкування та добровільності. Важливою умовою роботи тренінгової групи була підтримка позитивного та довірливого настрою, а також перебування учасників тренінгу після кожного заняття в стані роздумів про те, що обговорювалось на занятті. Форми роботи: групова, індивідуальна, домашні завдання. Тренінгова програма розрахована на 4 заняття, які проводились у вихідний день раз на тиждень або у два тижні. Тренінгові заняття складались з трьох частин: «розігрів» групи, змістовна (інформаційна) та підсумкова частини.

Після емпіричного етапу дослідження, респонденткам, у яких було діагностовано рефлексивні образи патогенного стилю ставлення до дитини (з вираженістю захисної рефлексії від переживань почуття провини, заздрості, образи, сорому, страху невдачі), було запропоновано взяти участь у тренінговій програмі, спрямованій на розвиток саногенної рефлексії та конструктивного

ставлення до дитини. До складу експериментальної групи увійшло 28 матерів. Контрольну групу склали 26 матерів, які не були мотивовані на розвиток саногенної рефлексії, але погодилися на участь у контрольних зрізах.

Порівняння результатів доекспериментального тестування показало, що, незважаючи на наявність певних відмінностей між експериментальною та контрольною групами, до початку експерименту групи суттєво не відрізнялися, а їхня еквівалентність на попередньому етапі експерименту була безсумнівною.

Апробація тренінгової програми реалізована у три етапи: на констатувальному – визначено особливості проявів рефлексії, емоційних станів та ставлень до різних сторін материнського буття респонденток експериментальної та контрольної груп; на формуальному – реалізовано програму тренінгу; на контрольному – здійснено порівняльний аналіз показників експериментальної і контрольної груп до і після тренінгу та визначено відмінності. Ефективність програми тренінгу підтверджена порівнянням показників рефлексії, емоційних станів та системи ставлень у контрольній та експериментальній групах до та після експерименту.

Після реалізації програми у експериментальній та контрольній групах було повторно зафіксовано показники рефлексії, при цьому процедура оцінювання зберігалася незмінною. В результаті виявлено динаміку рівня рефлексії респонденток у цих групах протягом експерименту. Відомості про зміни, що відбулися внаслідок участі у тренінговій програмі у експериментальній групі наведено в таблиці 2.

Ці дані свідчать про те, що у експериментальній групі статистично достовірно знизилась значення показників, які характеризують обсяг захисної рефлексії при репродукції невдачі, сорому, образи, агресія проти самої себе, самоприниження, порушення провини в інших та невідповідність поведінки інших очікуванням суб'єкта. Водночас відбулося суттєве зростання саногенного, реалістичного мислення, мотивації та цілепокладання діяльності, прийняття рішення та здійснення діяльності, загального показника рефлексії діяльності та показника системної рефлексії.

На підставі наведених даних можна з упевненістю зробити висновок про те, що у групі матерів, які були залучені до впровадження розробленої програми, відбулося послаблення впливу рефлексивних способів захисту від негативних переживань, та посилення конструктивних, адекватних форм самоаналізу власних вчинків, надання їм дієвого спрямування. Водночас статистична перевірка змін, що відбулися у вираженості досліджуваних показників у учасниць з контрольної групи після проведення експерименту, показала, що за той самий період, протягом якого матері з експериментальної групи досягли значної позитивної динаміки у проявах саногенної рефлексії, респондентки з контрольної групи продемонстрували несуттєві зміни у звичних розумових операціях, спрямованих на захист від небажаних переживань.

З метою змістовного розширення уявлення про ефективність запропонованої формуальної програми, нами було додатково у респонденток обох груп діагностовано показники актуального емоційного стану (контент-

аналіз, проєктивний тест «Тематичний апперцептивний тест, Г.А. Мюррей (ТАТ)») та ставлення до різних сторін материнського буття, виховання (методика «Незакінчені речення» (С. Леві, Д.М. Сакс)).

Таблиця 2

Зміни у вираженості показників, що характеризують рефлексію матерів експериментальної групи, протягом експерименту

Показники	До початку експерименту		Після закінчення експерименту		U-критерій Манна-Уїтні
	х	σ	х	σ	
Обсяг захисної рефлексії при репродукції невдачі	14,82	2,26	13,21	2,04	232,5**
Обсяг захисної рефлексії при репродукції почуття провини	15,57	2,53	13,61	2,10	218,5**
Обсяг захисної рефлексії при репродукції сорому	16,61	2,48	14,50	2,05	208**
Обсяг захисної рефлексії при репродукції образи	12,71	2,58	11,07	1,44	239**
Агресія проти самої себе	7,75	2,37	5,96	1,75	213**
Самоприниження Я	6,04	2,52	4,32	1,56	222,5**
Порушення провини в інших	3,04	1,37	2,36	0,99	271,5*
Саногенне, реалістичне мислення	11,25	2,55	14,25	1,71	197**
Невідповідність поведінки інших очікуванням	5,04	1,91	3,96	1,29	251*
Мотивація та цілепокладання діяльності	18,07	2,00	19,68	1,63	209**
Прийняття рішення та здійснення діяльності	19,93	2,37	21,68	1,59	211,5**
Загальний показник рефлексії діяльності	55,75	5,52	59,39	5,92	228**
Системна рефлексія	34,57	3,60	36,57	3,38	247,5*

Примітки: х – середнє арифметичне значення, σ – стандартне відхилення; * - зміни статистично достовірні на рівні $p < 0,05$; ** - зміни статистично достовірні на рівні $p < 0,01$.

Зафіксовані також зміни у матерів з експериментальної та контрольної груп іу вияві емоційних станів: жінки з експериментальної групи стали більше переживати позитивні емоційні стани (зацікавленість, спокій, радість), а у респонденток контрольної групи зафіксовано переважно знижений фон настрою, смуток, страх і роздратування. Таке явище, на нашу думку, пов'язане з наявними в учасників експериментальної групи напрацьованих саногенних навичок мислення, які і дозволяють їм відчувати позитивний фон настрою. Також виявлено, що учасники експериментальної групи відповідають на питання більш

розгорнуто, вживають слова «аналіз», «рефлексувати», «безумовно», на відміну від учасників контрольної групи. Для них характерніші соціально бажані відповіді «впевненість», «підтримка», «прийняття дитини такою, якою вона є».

Що стосується конструктивної зміни ставлення респонденток контрольної та експериментальної груп до різних аспектів материнського буття, той тут виявлено достовірні зміни у матерів експериментальної групи за окремими шкалами: ставлення до себе (2,1 $p \leq 0,01$), ставлення до майбутнього (3,0 $p \leq 0,05$) та ставлення до власної матері (2,0 $p \leq 0,05$).

Цими даними доведено, що за умови відвідування спеціалізованих занять відповідно до запропонованої програми можна досягти значного розвитку саногенної рефлексії матерів, змінити ставлення як до власної дитини в бік забезпечення емоційного благополуччя у взаєминах, так і до різних аспектів материнського буття та стабілізувати свій психоемоційний стан.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення проблеми дитячо-батьківських взаємостосунків, що виявляється у визначенні її системних теоретико-концептуальних та структурно-функціональних засад з огляду на апелювання до понять рефлексії, ставлення та впливу у теоретичному концепті «саногенна рефлексія матері» як системотвірної ознаки у здійсненні материнського ставлення до дитини.

1. Теоретичні підходи до вивчення дитячо-батьківських взаємин базуються на ідеях позитивного ставлення батьків до дитини і його відповідного вираження у здійсненні міжособистісної взаємодії у родинному колі з відповідним взаємовпливом її учасників. Запропонований у дисертації погляд на проблему базується на ідеї спеціальної (фахової) підготовки матерів до виконання материнської ролі у плані формування конструктивного стилю поведінки за рахунок використання рефлексивного ставлення до свого поводження з дитиною.

2. Стиль дитячо-батьківських взаємин є системним явищем і має ознаки міжособистісної педагогічної взаємодії, на яку впливає соціально-побутовий контекст родинного буття, детермінований соціальними інститутами через систему нормативних та рольових правил і приписів, які конкретизуються у спілкуванні та безпосередніх міжособистісних стосунках у системі «батьки – дитина». Процесуально взаємини у цій системі відбуваються у вигляді безпосередніх емоційно-побутових контактів з вельми невеликою часткою рефлексивного ставлення батьків (батька, матері) до власних стильових особливостей.

3. Цілісна концепція дитячо-батьківських взаємин, яка має бути основою повноцінного сімейного буття, урахуовуючи його багатofакторність, висуває відповідні умови до стилю поведінки батьків, здійснюваного в характерних для них поведінкових патернах як формі ставлення до себе, інших, до соціумної дійсності у цілому, в основі яких лежать світоглядні установки на кшталт

індивідуальної філософії повсякденного життя (переконання, мотиви, інтереси, потреби), які, на жаль, не завжди ними рефлексуються.

4. Стиль материнського ставлення, визначаючись проявами смислових установок матері, здійснюється, як правило, у вигляді мовленнєвих формулювань з різною часткою стереотипності і арефлексивності, в яких відображується ставлення до себе і до дитини. Найтипівіші висловлювання з найбільшою ймовірністю узагальнюються і утворюють зміст її інтерактивного досвіду. Аргументовано, що одним з факторів становлення того чи іншого стилю материнського ставлення до дитини є якість рефлексії матері, як саногенної (конструктивної, спрямованої на вирішення виникаючої проблеми в стосунках за допомогою адекватних ситуації засобів), так і патогенної.

5. Встановлено, що досліджені стилі батьківського ставлення до дитини носять компенсаторний, захисний характер від негативних переживань сорому, провини, страху невдачі та заздрості. Саме тому не було виявлено статистично значущого зв'язку стилів батьківського ставлення з проявами саногенного мислення. Чим більше виражені показники захисної (патогенної) рефлексії матері, тим більше представлені неконструктивні стилі батьківського ставлення до дитини, що вказує на меншу обізнаність стосовно виховної діяльності і більшу представленість квазірефлексії та інтроспекції і, отже, меншу вираженість системної рефлексії матері, яка у зв'язку з цим більше схильна до прояву станів агресивності, фрустрації, ригідності та тривожності.

6. Емпірично виявлено взаємозв'язок стилів батьківського ставлення матері до дитини з її емоційними станами та рефлексією. В основі стилів батьківського ставлення «гіперпротекція», «мінімальність/надмірність вимог-заборон», «мінімальність/суворість санкцій», «розширення сфери батьківських почуттів», «фобія втрати дитини», «прийняття/відкидання», «кооперація», «симбіоз» та «маленький невдаха» знаходяться захисні стратегії від «переживання негативних емоцій», «страху невдачі», «заздрості», «образи», «провини» та «сорому».

7. Отримано зведення щодо рефлексивних образів матері в залежності від стилів їх ставлення до дитини, що дозволило змістовно збагатити стилі батьківського ставлення за рахунок додання рефлексивного компоненту. Так, на основі отриманих даних було створено 14 рефлексивних образів, що дозволяють наочно побачити кількісну та якісну характеристику кожного стилю батьківського ставлення в залежності від вираженості рефлексивного компонента.

8. Розроблено тренінгову програму, спрямовану на психологічний розвиток саногенної рефлексії матері з різними стилями її ставлення до дитини. При розробці тренінгової програми враховано рефлексивні образи матерів, у яких було виявлено вираженість показників захисної рефлексії від переживань почуття провини, заздрості, образи, сорому, страху невдачі. Апробовано тренінгову програму, спрямовану на розвиток саногенної рефлексії матері з метою впливу на емоційне благополуччя дитини. Програма дозволила простежити динаміку розумових автоматизмів досліджуваних

експериментальної групи, їхнього емоційного стану та особливостей поведінки. Виявлено тенденції в зміні емоційних станів, виразності емоційного конфлікту респондентів експериментальної групи в позитивну сторону, появу у них усвідомлених установок на процес виховання, що відкривають нові можливості в освоєнні матерями конструктивних стилів виховання, ставлення до дитини за допомогою розвитку у них саногенної рефлексії.

Перспективами подальших розвідок зазначеної проблеми є вивчення уявлень майбутніх матерів про адекватні прийоми та методи впливу на емоційний стан дитини, формування дитячих навичок слухняності, з метою виявлення психологічного механізму їх розвитку у матерів в ході становлення їх материнської ідентичності.

Основні положення дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Азаркіна О.В. Особливості поведінки обдарованих дітей у процесі навчання і взаємодії з оточенням. *Наука і Освіта*. 2018. №11-12. С.60-63.
2. Азаркіна А.В., Волошенко М.А. Психологическая подготовленность будущего социального работника к психолого-коррекционной и профилактической работе с подростками девиантного поведения. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 20. Т. 1. 2020. С.104-110.
3. Азаркіна О.В., Булгакова О.Ю. Взаємодія «батько-дитина» як фактор успішного дистанційного навчання дітей молодшого шкільного віку. *Габітус*. 2020. № 20. С.87-89.
4. Азаркіна О.В., Булгакова О.Ю. Рефлексивний портрет педагога з гіпертимною акцентуацією характеру. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Том 31 (70), № 4. С.191-195.
5. Азаркіна О.В., Булгакова О.Ю. Теоретичні основи вивчення дитячо-батьківських відносин у психологічних дослідженнях. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. 2020. Том 31 (70), № 3. С.100-104.

Статті у наукових фахових виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних:

6. Azarkina, A., Voloshenko, M., & Dzhezhik, O. (2020). The Training Complex as a Component of the Readiness Formation of Students of Technical Specialties for Professional Activity. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 12(1), 198-208. doi:<http://dx.doi.org/10.18662/rrem/209>

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Азаркіна О. В. Практикоорієнтованість професійної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Професійна підготовка майбутніх*

фахівців соціономічної сфери: педагогічні інновації : монографія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2019. С. 169-187.

8. Azarkina A., Voloshenko M. Improvement of the educational process under the present economic conditions. *Strategies for sustainable socio-economic development and mechanisms their implementation in the global dimension: collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 3 Vol. // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. – Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 2019. Vol.3. pp. 252–261.*

АНОТАЦІЇ

Азаркіна О.В. Вплив саногенної рефлексії матері на її ставлення до дитини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Одеса, 2021.

Дисертаційна робота присвячена аналізу психологічної специфіки стилів батьківських ставлень до дитини, саногенної рефлексії матері у проекції на різні стилі її ставлення до дитини.

Стиль материнського ставлення до дитини розглянуто як базовану на внутрішній позиції систему цінностей та установок щодо дитини; як визначаючий межі та міру користування дитиною особистою свободою, якість та тісноту емоційного контакту, задоволення потреб дитини та матері, соціальний контроль, заборони та обмеження, способи вирішення конфліктних ситуацій, врахування вікових особливостей дитини та міри її самостійності тощо. Охарактеризовано основні стилі батьківського ставлення до дитини.

Саногенну рефлексію матері розглянуто як аналіз її неконструктивних щодо виховання дитини автоматизмів, усвідомлення їх детермінації у власному досвіді, їх переосмисленні, зменшенні страждань від негативних переживань та орієнтація на зміну фокусу уваги матері на потреби психічного та особистісного розвитку, емоційне благополуччя дитини.

Визначено закономірності характеру зв'язку стилю батьківського ставлення матері до дитини з її емоційними станами та рефлексією. Охарактеризовано психологічний зміст 14 рефлексивних образів матерів з різними патогенними стилями ставлення до дитини: гіперпротекція, мінімальність/надмірність вимог-заборон, мінімальність/суворість санкцій, розширення сфери батьківських почуттів, фобія втрати дитини, прийняття/відкидання, кооперація, симбіоз, маленький невдаха. В їх основі лежать захисні рефлексивні стратегії матері від переживання негативних емоцій (страху невдачі, заздрості, образи, провини, сорому), що відображено у своєрідному наборі рефлексивних тактик.

Доведено ефективність розробленої тренінгової програми для розвитку саногенної рефлексії матері у проекції на зміну її емоційного фону та ставлення до різних аспектів свого материнського буття.

Ключові слова: рефлексія, саногенна/патогенна рефлексія, материнське ставлення до дитини, рефлексивний образ матері з патогенним стилем ставлення до дитини.

Азаркина А.В. Влияние саногенной рефлексии матери на ее отношение к ребенку. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. - Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2021.

Диссертация посвящена анализу психологической специфики стилей родительских отношений к ребенку, саногенной рефлексии матери в проекции на разные стили ее отношение к ребенку.

Стиль отношения к ребенку рассмотрено в контексте направленности установок и системы ценностей родителей. Он отражается в процессе взаимодействия с ребенком и является реализацией определенной концепции, основанной на внутренней, личностной позиции родительской фигуры. Стиль материнского отношения рассматривается как ведущий фактор взаимоотношений с ребенком. Он опосредует границы и меру пользования ребенком личной свободой, качество и тесноту эмоционального контакта, мотивы воспитания и родительства, удовлетворение потребностей ребенка и матери, социальный контроль, запреты и ограничения, способы решения конфликтных ситуаций, учет возрастных особенностей ребенка и степени его самостоятельности. Охарактеризованы основные стили родительского отношения к ребенку с точки зрения их проявления в воспитании ребенка дошкольного возраста: демократический, либеральный, авторитарный, «эмоциональная дистанция», авторитетный, попустительский, детоцентрированный, хаотичный, индеферентный.

Саногенную рефлексии матери рассмотрено как анализ ее неконструктивных воспитательных автоматизмов, осознание их детерминации в собственном опыте, их переосмысление, и, как результат - уменьшение страданий от негативных переживаний и ориентация изменение фокуса внимания отношении матери на нужды психического и личностного развития ребенка (соответственно возрасту, психологическим потребностям и эмоциональному благополучию).

Установлено, что стиль материнского отношения есть формально-динамической характеристикой, в основе которой лежат фиксированные, привычные для матери формы поведения и отношения в целом, которые могут носить как конструктивный (саногенный), так и деструктивный (патогенный) характер. Определены закономерности характера связи стиля материнского отношения к ребенку с ее эмоциональными состояниями и рефлексией. Чем более выражены показатели защитной рефлексии матери, тем отчетливее проявляются патогенные стили родительского отношения к ребенку. Недоразвитие системной рефлексии матери опосредует рост ее агрессивности,

фрустрации, ригидности и тревожности. Охарактеризовано психологическое содержание 14 рефлексивных образов матерей с различными патогенными стилями отношения к ребенку: гиперпротекция, минимальность/избыточность требований-запретов, минимальность/ строгость санкций, расширение сферы родительских чувств, фобия потери ребенка, принятия/отвержения, кооперация, симбиоз, маленький неудачник. В их основе лежат защитные рефлексивные стратегии матери от переживания негативных чувств (страха неудачи, зависти, обиды, вины, стыда), что отражено в своеобразном наборе рефлексивных тактик.

Доказана эффективность разработанной тренинговой программы развития саногенной рефлексии матери в проекции на изменение ее эмоционального фона и отношения к различным аспектам своего материнского бытия.

Ключевые слова: рефлексия, саногенная / патогенная рефлексия, материнское отношение к ребенку, рефлексивный образ матери с патогенным стилем отношения к ребенку.

Azarkina O.V. The influence of sanogenic reflection of the mother on her attitude to the child. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a specialty 19.00.07 - pedagogical and age psychology. - State Institution «South ukrainian national pedagogical university named after K.D. Ushinsky», Odesa, 2021.

The dissertation is devoted to the analysis of psychological specificity of styles of parental attitudes to the child, sanogenic reflection of mother in a projection on various styles of her attitude to the child.

The style of the mother's attitude to the child is considered as an internal position-based system of values and attitudes towards the child; as determining the limits and extent of the child's personal freedom, the quality and closeness of emotional contact, meeting the needs of the child and mother, social control, prohibitions and restrictions, ways to resolve conflict situations, taking into account the age of the child and its independence, etc. The main styles of parental attitude to the child are described.

The mother's sanogenic reflection is considered as an analysis of her unconstructive automatisms for raising a child, awareness of their determination in their own experience, rethinking them, reducing suffering from negative experiences and focusing on changing the mother's focus on mental and personal development, emotional well-being.

The regularities of the nature of the connection between the style of the mother's parental attitude to the child with her emotional states and reflection are determined. The psychological content of 14 reflexive images of mothers with different pathogenic styles of treatment of the child is characterized: hyperprotection, minimal / excessive requirements-prohibitions, minimal / severe sanctions, expanding the scope of parental feelings, phobia of child loss, acceptance / rejection, cooperation, small, symbiosis. They are based on the mother's protective reflexive strategies against experiencing negative emotions (fear of failure, envy, resentment, guilt, shame), which is reflected in a unique set of reflexive tactics.

The effectiveness of the developed training program for the development of sanogenic reflection of the mother in the projection on the change of her emotional background and attitude to various aspects of her maternal life is proved.

Key words: reflection, sanogenic / pathogenic reflection, maternal attitude to the child, reflexive image of the mother with pathogenic style of attitude to the child.